

महाराष्ट्र राज्याच्या शिक्षण संचालनालयाच्या
क्र. उपुउ/२००१-०२/६६८११/१३/स.पु.
दि. ५ मार्च, २००२ अन्वये 'उत्तम पुस्तक'
म्हणून शिफारस करण्यात आलेला संदर्भ—

लेटेस्ट जनरल नॉलेज व चालू घडामोडी

सर्व स्पर्धा परीक्षांकरिता उपयुक्त
या सम हाच असा दर्जेदार संदर्भ...

भारताचा भूगोल

डॉ. अनिरुध्द

स्पर्धा परीक्षा भारताचा भूगोल

डॉ. अनिरुध्द

MBBS, MS (Ortho)
Fellowship in Joint replacement
Fellowship in Arthroscopy
Selected as Medical Officer (Specialist) CLT

संस्करण

सुधारित अद्ययावत
१२ वी आवृत्ती

वस्तुनिष्ठ प्रश्नोत्तरांसह

प्राकृतिक भू-विज्ञान

प्रा. सु. प्र. दाते | प्रा. सु. प्र. दाते | प्रा. सौ. संजिवनी दाते

के'सागर

केंद्र व राज्य लोकसेवा आयोगांचे तद्वतच
नेट-सेट परीक्षांचे परीक्षार्थी आणि-
पदवी व पदव्युत्तर परीक्षांचे विद्यार्थी
यांना उपयुक्त असा सर्वसमावेशक संदर्भ...

प्राकृतिक भू-विज्ञान

प्रा. सु. प्र. दाते
प्रा. सौ. संजिवनी दाते

पृथ्वीचे अंतरंग
भू-रूपशास्त्र
हवामानशास्त्र
सागरशास्त्र

सुधारण, विस्तार व संस्करण
के'सागर

अनिरुध्द पब्लिशिंग हाऊस

महाराष्ट्राचा भूगोल

प्रा. के. ए. खतीब

राज्यसेवा पूर्व परीक्षेतील तद्वतच
पीएसआय, एसटीआय, एएसओ
पूर्व व मुख्य परीक्षांतील महाराष्ट्राचा
भूगोल या घटक विषयाच्या
अभ्यासक्रमानुसार रचना

३७ वी
सुधारित आवृत्ती

महाराष्ट्राचा भूगोल

प्रा. के. ए. खतीब

संस्करण, सुधारणा व विस्तार
के'सागर

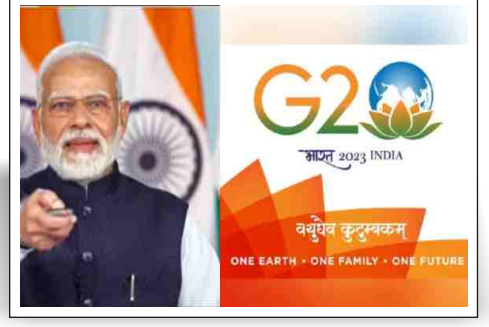
K'Sagar
PUBLICATIONS

परीक्षाभिमुख रचना
नव्या धर्तीच्या प्रश्नांची तयारी
बिनचूक माहिती
अद्ययावत आकडेवारी

सर्व स्पर्धा
परीक्षांना
उपयुक्त

आयोगाच्या बदललेल्या
अभ्यासक्रमानुसार व
परीक्षेच्या काठिण्यपातळीनुसार
नवीन रचना केलेले....
के'सागरीय संदर्भ

लेटेस्ट जनरल नॉलेज व चालू घडामोडी

८३वी आवृत्ती

एकाच पुस्तकातून
२५,०००(+) प्रश्नांची तयारी

गट 'ब' व गट 'क' संयुक्त पूर्व परीक्षा
तलाठी, कॉन्स्टेबल, ग्रामसेवक
आरोग्यसेवक, वनरक्षक, कृषिसेवक
महानगरपालिका व इतर शासकीय
पदांसाठीच्या परीक्षा

By-K'Sagar

Published By
Sau. Shobhadevi Kshirsagar
K'Sagar Publications

'Suvarna Shilpa', 444/1 Shaniwar Peth,
Adjacent to Rajmachikar Flour Mill,
Near Dakshinabhimukhi
Maruti Temple, Pune - 411 030.
☎ 24450125, 24455435 📞 9823118810

Email : customer@ksagar.com
sales@ksagar.com
website : www.ksagar.com

© K'Sagar Publications, Pune : 1994
Govt. of India's

Copy-rights registration No. L-18397/99
Thoroughly Revised Eighty-third Edition : 2023
ISBN 978-93-84730-20-8

The name K'Sagar is registered
under the trade marks Act, 1999

Printed at

Sadguru Binding Works
Dhayari, Pune

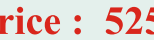
Typesetting

K'Sagar Publications, Pune

Cover Design

K'Sagar Publications, Pune

Price : 525/-

Our Firms

K'Sagar's House of Books

39/1, Durga Chambers, Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411002. ☎ (020) 24483166
📞 9923906500 📞 8087722277 📞

K'Sagar Book Centre

Nutan Classic, 639 Narayana Peth,
Appa Balwant Chowk, Pune - 411030.
☎ (020) 24453065 📞 9823121395 📞 9545567862/63

K'Sagar's House of Books

Satya-ganesh Sankul, (Saraswati Nivas)
122, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411002. ☎ (020) 24465650 📞 9923810566 📞

Due care has been taken to ensure that the information provided in this book is correct. However, the authors and the publishers bear no responsibility for any damage resulting from any inadvertent omission or inaccuracy in the book.

के'सागरीय...

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाकडून घेतल्या जाणाऱ्या विविध स्पर्धा परीक्षांकरिता अभ्यास-क्रमानुसार सुयोग्य रचना केलेली **K'Sagar** लिखित सर्वच पुस्तके विद्यार्थिवर्गात अतिशय प्रिय ठरली आहेत. त्या पार्श्वभूमीवर विद्यार्थिवर्गाने केलेल्या मागणीतून व अनेक हितचिंतक मित्रांच्या आग्रहातून महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या परीक्षांबरोबरच अन्य स्पर्धा परीक्षांनाही उपयुक्त ठरेल, असे हे सर्वसमावेशक व अभिनव रचना-पद्धतीचे पुस्तक साकारले गेले आहे.

'जनरल नॉलेज' या विषयावरील एका विशिष्ट अशा पठडीतील पुस्तकांपेक्षा वेगळे असलेले हे पुस्तकही अन्य के'सागरीय पुस्तकांप्रमाणेच विद्यार्थि-मित्रांच्या विश्वासास पात्र ठरले आहे. विद्यार्थि-मित्रांच्या या विश्वासातूनच या पुस्तकाची अधिक सुधारित व विस्तारित अशी ही २५ वर्षांच्या कालावधीतील त्र्याऐंशीवी आवृत्ती आपल्या हाती देण्याचा सुयोग आज आला आहे.

अद्ययावतता, अचूकता आणि विशिष्ट अशी लेखनशैली व भाषाशैली या के'सागरीय वैशिष्ट्यांनी परिपूर्ण अशी ही आवृत्तीही विद्यार्थि-मित्रांच्या विश्वासास पात्र ठरेल व त्यांना त्यांच्या परीक्षेत सुयश मिळवून देण्यात विश्वासू मित्राची भूमिका समर्थपणे अन् प्रभावीरीत्या पार पाडील, असा साधार अन् सार्थ विश्वास वाटतो. त्या विश्वासातूनच हे ग्रंथपुष्प आज आपल्या हाती सोपवीत आहे.

आपला,

व्ही. एस. क्षीरसागर
(K'Sagar)

१९८० ते अद्यापर्यंत

प्रदीर्घ दर्जेदार लेखन प्रपंच

व्ही. एस. क्षीरसागर तथा के'सागर. सतत अभ्यास अन् अव्याहत व्यासंग हे त्यांचे वैशिष्ट्य. १९८५ पासून आजपावेतोच्या ४० वर्षांच्या प्रदीर्घ कालावधीत के'सागरीय प्रकाशनाच्या माध्यमातून महाराष्ट्र शासनातील (अन् केंद्र शासनातीलही!) हजारो कर्तबगार अधिकाऱ्यांच्या पिढ्यानुपिढ्या घडविणारं अन् आजच्या या काळातल्या येन् केन् प्रकारेन् प्रसिद्धीमागं धावणाऱ्या जगातलं एक आगळं-वेगळं अन् तितकंच अपवादात्मक व्यक्तिमत्त्व!

पुणे विद्यापीठाच्या एलएलबी परीक्षेत विशेष गुणवत्तेसह प्रथमवर्ग मिळविणाऱ्या या व्यक्तिमत्त्वाने लिहिलेल्या द्वितीय व तृतीय वर्ष एलएलबीच्या मिळून आठ विषयांवरील नोटस् नव्वदच्या दशकात विद्यार्थिप्रिय ठरलेल्या. याच काळात ३ वर्षे त्यांनी एलएलबीच्या तिन्ही वर्षांचे क्लासेस यशस्वीरित्या चालविलेले.

सन १९८५ पासून आजपर्यंत त्यांनी के'सागर पब्लिकेशन्सच्या माध्यमातून स्वतंत्ररीत्या लिहिलेल्या ६० पुस्तकांच्या अन् त्यांनी सहलेखन वा संपादन-संस्करण केलेल्या पुस्तकांच्या एकूण आवृत्त्यांची संख्या ५,००० पर्यंत पोहोचलेली. अन् या कालावधीत तुमच्या-आमच्या हाती पोहोचलेल्या या ग्रंथांच्या प्रतींनी एक कोटीचा टप्पा ओलांडलेला!

राज्यातील काही विद्यापीठांनी त्यांची पुस्तके संदर्भ ग्रंथ म्हणून शिफारशीत केलेली. महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळानेही त्यांच्या काही पुस्तकांचा संदर्भ घेतलेला. महाराष्ट्र राज्याच्या शिक्षण विभागानेही त्यांनी लिहिलेली अनेक पुस्तके उत्तम पुस्तके म्हणून शिफारशीत केलेली.

उपजिल्हाधिकारी, पोलीस उपअधीक्षक, तहसीलदार, रेव्हेन्यू ऑफिसर, गटविकास अधिकारी, रेव्हेन्यू ऑफिसर, सरकारी कामगार अधिकारी आदी पदांसाठी आयोगाकडून पात्र वा निवड. सरकारी कामगार अधिकारी, सहायक कामगार आयुक्त या पदांवर प्रत्यक्ष काम.

के'सागरीय बृहदपरिवार

लेटेस्ट
जनरल नॉलेज
८३वी आवृत्ती

पीएसआय
एसटीआय एएसओ
पूर्व परीक्षा
८७वी आवृत्ती

संपूर्ण पोलीस
कॉन्स्टेबल
९२वी आवृत्ती

संपूर्ण मराठी
४८वी आवृत्ती

संपूर्ण इंग्रजी
४३वी आवृत्ती

राज्यसेवा पूर्व
संपूर्ण तयारी
२९वी आवृत्ती

अनुक्रमणिका

१. सूर्यकुल व पृथ्वी

१७

- सूर्यकुल
- महत्त्वाच्या टीपा
- पृथ्वीचा उपग्रह-चंद्र
- महत्त्वाच्या टीपा
- दृष्टिक्षेपात पृथ्वी
- पृथ्वी
- महत्त्वाच्या टीपा
- पृथ्वीवरील खंड
- महत्त्वाच्या टीपा
- पृथ्वीवरील महासागर
- जगातील सर्वात लांब नद्या
- पृथ्वीवरील परमोच्च
- महत्त्वाच्या टीपा
- अवकाश संशोधनातील महत्त्वाचे टप्पे
- मानवासहित प्रक्षेपणे

२. जगाची सामान्य माहिती

२७

- जगाचे नैसर्गिक विभाग
- महत्त्वाच्या टीपा
- जगातील काही महत्त्वाच्या जमाती
- जगातील सर्वोच्च शिखरे
- शहर व कोणत्या नदीकाठी वसले आहे ?
- जगातील महत्त्वाच्या नद्या
- महत्त्वाच्या टीपा
- जगातील उंच धबधबे
- जगातील नैसर्गिक सरोवरे
- महत्त्वाच्या टीपा
- मानवनिर्मित प्रमुख जलाशय
- जगातील मोठी बेटे
- जगातील मोठी द्वीपकल्पे
- जगातील प्रमुख वाळवंट
- महत्त्वाचे उद्योगधंदे व संबंधित प्रमुख देश
- महत्त्वाची शहरे व संबंधित उद्योगधंदे
- शेती उत्पादने व प्रमुख उत्पादक देश
- देश व त्यांच्या राजधान्या
- काही देश व त्यांच्या चलनांची नावे

- काही देश व त्यांच्या संसदगृहांची नावे
- काही राष्ट्रे व त्यांची राष्ट्रचिन्हे
- काही राष्ट्रे व त्यांचे राष्ट्रीय खेळ
- काही महत्त्वाच्या सीमारेषा
- काही देश : जुनी व नवी नावे
- महत्त्वाच्या टीपा
- काही शहरे : जुनी व नवी नावे
- काही देश व त्यांचे अधिकृत अहवाल
- महत्त्वाची वृत्तपत्रे व देश
- जगातील सर्वात उंच, मोठे, लांब इत्यादी
- कशास काय म्हटले जाते ?
- जगातील पहिले
- महत्त्वाच्या टीपा

३. महत्त्वाच्या आंतरराष्ट्रीय संघटना व परिषदा

४२

- संयुक्त राष्ट्रे
- संयुक्त राष्ट्रांचे प्रमुख विभाग
- संयुक्त राष्ट्रांशी संलग्न महत्त्वाच्या संस्था
- संयुक्त राष्ट्रांचे सरचिटणीस
- आंतरराष्ट्रीय वर्षे
- सार्क
- अलिप्त राष्ट्र चळवळ
- काही आंतरराष्ट्रीय संघटना
- युरोपीय महासंघ (ईयू)
- जागतिक बँक
- आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी
- जी-७ राष्ट्रांची संघटना
- राष्ट्रकुल संघटना
- जी-२० संघटना
- जागतिक व्यापार संघटना (WTO)
- ब्रिक्स संघटना

४. संकीर्ण महत्त्वाची माहिती

७३

- काही प्रसिद्ध साहित्यकृती
- महत्त्वाच्या टीपा
- काही मराठी साहित्यकृती
- महत्त्वाच्या टीपा

- विविध भाषांतील थोर कवी
- काही महनीय व्यक्ती व त्यांची संबोधने
- काही प्रसिद्ध व्यक्तींचे उद्गार
- काही विशिष्ट संज्ञा व त्यांचे अर्थ
- जागतिक दिन
- राष्ट्रीय प्राणी
- राष्ट्रीय दिन
- महत्वाच्या टीपा

५. इतिहास

६६

- इतिहासातील महत्त्वपूर्ण घटना व वर्षे
- प्राचीन व मध्ययुगीन भारतीय साहित्यिक व साहित्यकृती
- महत्वाच्या टीपा
- भारताच्या इतिहासातील महान व्यक्तिमत्त्वे
- थोर भारतीय विचारवंत
- स्वातंत्र्यलढ्यातील सशस्त्र क्रांतिकारक
- भारतीय क्रांतिकारी संघटना
- महाराष्ट्रातील समाजसुधारक
- भारताला भेट देणारे परकीय प्रवासी
- जागतिक इतिहासातील प्रसिद्ध व्यक्तिमत्त्वे

६. भारताची भौगोलिक व सामान्य माहिती

८५

- भौगोलिक विभाग
- हवामान
- भूस्तररचना
- मृदा
- भारतातील पर्वत व त्यांतील सर्वोच्च शिखरे
- महत्वाच्या टीपा
- वनस्पतिजीवन
- काही राष्ट्रीय उद्याने व अभयारण्ये
- भारतातील नद्या
- महत्वाच्या टीपा
- भारतातील जल व विद्युत प्रकल्प

- औष्णिक विद्युत प्रकल्प
- भारतातील अणुविद्युत प्रकल्प
- जनगणना २००१ व २०११
- साक्षरता
- भारतातील प्रमुख जमाती
- अन्नधान्य उत्पादने २०२०-२१ (पहिल्या तीन क्रमांकाची राज्ये)
- तेलबिया उत्पादन २०२०-२१ (पहिल्या तीन क्रमांकाची राज्ये)
- नगदी पिके उत्पादन २०२०-२१ (पहिल्या तीन क्रमांकाची राज्ये)
- भारतातील खनिजे
- औद्योगिक भारत
- उद्योगधंदे व प्रमुख शहरे
- लघुउद्योग व प्रसिद्ध ठिकाणे
- भारतीय रेल्वे
- महत्वाच्या टीपा
- काही शहरे : जुनी व नवी नावे
- काही महत्वाची शहरे
- भारतातील महत्वाची बंदरे

७. भारतातील राज्ये व संघराज्य प्रदेश १२१

भारतातील राज्ये

- आंध्र प्रदेश
- अरुणाचल प्रदेश
- आसाम
- बिहार
- छत्तीसगढ
- गोवा
- गुजरात
- हरियाणा
- हिमाचल प्रदेश
- झारखंड
- कर्नाटक
- केरळ
- मध्य प्रदेश
- महाराष्ट्र
- मणिपूर
- मेघालय
- मिझोराम
- नागालँड
- ओडिशा
- पंजाब

- राजस्थान
- सिक्कीम
- तमिळनाडू
- तेलंगाणा
- त्रिपुरा
- उत्तराखंड
- उत्तर प्रदेश
- पश्चिम बंगाल

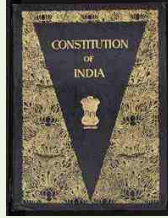
संघराज्य प्रदेश

- अंदमान आणि निकोबार बेट
- चंडिगढ
- दादरा आणि नगर-हवेली व दमण आणि दीव
- दिल्ली
- जम्मू आणि काश्मीर
- लडाख
- लक्षद्वीप
- पुदुच्चेरी

८. भारताची राज्यघटना

१४२

- भारतीय घटनेची वैशिष्ट्ये
- घटनेतील परिशिष्टे
- संविधानसभेच्या काही प्रमुख समित्या
- मूलभूत हक्क
- मूलभूत कर्तव्ये
- मार्गदर्शक तत्त्वे
- पात्रता वय
- काही महत्त्वाच्या घटनादुरुस्त्या
- महत्त्वाच्या टीपा
- लोकसभांची मुदतपूर्व विसर्जने

९. पंचवार्षिक योजना व परराष्ट्र व्यापार

१५७

- पंचवार्षिक योजना
- नीती आयोगाने घेतली नियोजन आयोगाची जागा
- योजनानिहाय अपेक्षित वृद्धिदर व साध्ये
- भारत व परराष्ट्रीय व्यापार

१०. केंद्र शासनाच्या योजना व कार्यक्रम

१७०

- विविध कल्याणकारी योजना/कार्यक्रम आणि अभियान

११. भारत- संरक्षण, अणुविकास, १९१ अवकाश-संशोधन

- भारतीय सेनादल
- सैनिकी प्रशिक्षण संस्था
- भारताची संरक्षणसिद्धता
- अणुविकास
- अवकाश-संशोधन
- चांद्रयान-१ मोहीम
- मंगळ मोहीम
- मंगळयान मोहिमेचे तीन टप्पे
- चांद्रयान-२ मोहीम
- जीएसएलव्ही वाहकांची २००१ ते २०१९ मधील कामगिरी
- भारताचे इतर देशांसोबत पार पडलेले अलीकडील युद्ध सराव
- संयुक्त लष्करी सराव - देश व नावे

१२. भारत विशेष

२१०

- भारत- मानचिन्हे
- भारतातील राज्ये
- आकारमानाच्या क्रमाने राज्ये
- आकारमानाच्या क्रमाने संघराज्य प्रदेश
- बंगालचे गव्हर्नर जनरल
- भारताचे गव्हर्नर जनरल
- भारताचे व्हाइसरॉय
- स्वतंत्र भारताचे गव्हर्नर जनरल
- भारताचे राष्ट्रपती
- भारताचे उपराष्ट्रपती
- भारताचे पंतप्रधान
- लोकसभा अध्यक्ष
- महाराष्ट्राचे राज्यपाल
- महाराष्ट्र विधानसभेचे अध्यक्ष
- महाराष्ट्र विधानपरिषदेचे सभापती
- महाराष्ट्र राज्याचे मुख्यमंत्री
- भारतातील पहिले
- भारतातील पहिल्या महिला संगीत व नृत्य
- भारतातील कलादालने/संग्रहालये
- कशास काय म्हटले जाते
- भारत-संकीर्ण
- महत्त्वाच्या टीपा

सत्यमेव जयते

सी. राजगोपालाचारी

१३. महाराष्ट्र-भौगोलिक व सामान्य २२७

- दृष्टिक्षेपात महाराष्ट्र
- सीमेवरील राज्ये
- प्रशासकीय विभाग
- राज्यातील जिल्हे
- स्थानिक स्वराज्य संस्था
- राज्यातील शहरे
- लोकसंख्या
- स्त्री-पुरुष प्रमाण
- बालकांचे प्रमाण
- शहरी व ग्रामीण लोकसंख्या
- जन्म-मृत्युदर
- लोकसंख्येची घनता
- अनुसूचित जाति-जमाती
- साक्षरता : २०११
- शिक्षण : २०२०-२१
- शेती : २०१९-२०
- वन सर्वेक्षण : २०२१
- उत्पन्न : २०२०-२१
- आरोग्य सुविधा : २०२०
- सहकारी संस्था : १ एप्रिल, २०२१
- राज्यातील रस्त्यांची लांबी : १ एप्रिल, २०२१
- राज्यातून जाणारे राष्ट्रीय महामार्ग
- लोहमार्ग : १ एप्रिल, २०२१
- राज्यातून जाणारे लोहमार्ग
- महाराष्ट्रातील प्रमुख विमानतळ
- राज्यातील नद्या
- प्रमुख नद्या व उगमस्थाने
- नद्यांच्या काठांवरील स्थळे
- नद्या व प्रमुख धरणे
- नद्या व त्यांच्या उपनद्या
- कृषी उत्पन्न व उत्पादक प्रदेश
- फळे व संबंधित स्थळे
- कृषी उत्पन्न व प्रमुख जाती
- जलविद्युत प्रकल्प
- औष्णिक वीजकेंद्रे
- अणुविद्युत प्रकल्प
- आंतरराज्यीय प्रकल्प
- औद्योगिक विकासाशी संबंधित संस्था
- महाराष्ट्र शासनाचे काही महत्वाचे उपक्रम
- उद्योगधंदे व संबंधित स्थळे
- राज्यातील लघुउद्योग
- खनिजे व प्रमुख उत्पादक जिल्हे

- थंड हवेची ठिकाणे
- सागरतट
- महाराष्ट्रातील किल्ले
- राज्यातील अष्टविनायक स्थाने
- गुंफा मंदिरे
- ज्योतिर्लिंगांची स्थाने
- महाराष्ट्रातील वने
- राज्यातील अभयारण्ये
- राज्यातील राष्ट्रीय उद्याने
- राज्यातील प्रमुख घाट
- राज्य विद्यापीठे
- राज्यातील संस्थात्मक उपक्रम

१४. महाराष्ट्रातील जिल्हे

२४९

■ पालघर	■ ठाणे
■ रायगड	■ रत्नागिरी
■ सिंधुदुर्ग	■ पुणे
■ सातारा	■ सांगली
■ कोल्हापूर	■ सोलापूर
■ नाशिक	■ अहमदनगर
■ धुळे	■ नंदुरबार
■ जळगाव	■ औरंगाबाद
■ जालना	■ बीड
■ परभणी	■ हिंगोली
■ उस्मानाबाद	■ लातूर
■ नांदेड	■ बुलढाणा
■ अकोला	■ वाशिम
■ अमरावती	■ वर्धा
■ यवतमाळ	■ नागपूर
■ भंडारा	■ गोंदिया
■ चंद्रपूर	■ गडचिरोली
■ मुंबई शहर व मुंबई उपनगर	

१५. महाराष्ट्र- विकास व कल्याणाच्या योजना

२८९

- रोजगार हमी योजना
- महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी अधिनियम योजना
- अवर्षणप्रवण क्षेत्रविकास कार्यक्रम
- आदिवासी क्षेत्र उपयोजना
- पश्चिम घाटाच्या एकात्मिक विकासाची योजना
- सामाजिक वनीकरण

- कापूस एकाधिकार खरेदी योजना
- संजय गांधी निराधार अनुदान योजना
- आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या व्यक्तींच्या मुलांना फी माफी
- मुलींना मोफत शिक्षण
- अहिल्याबाई होळकर रोपवाटिका योजना
- मुलींना उपस्थिती भत्ता
- बालकांना मोफत व सक्तीचे शिक्षण
- माहेर योजना
- आदिवासी क्षेत्रात एकाधिकार खरेदी योजना
- एकात्मिक बालविकास सेवा
- राष्ट्रीय कीटकजन्य रोगनियंत्रण कार्यक्रम
- क्षयरोगनियंत्रण
- अंधत्वनिर्मूलन
- कुष्ठरोगनिर्मूलन
- महात्मा जोतीबा फुले जन-आरोग्य योजना
- जननी सुरक्षा योजना
- राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम
- आदिवासी विभागातील आरोग्य सेवा
- मध्यान्ह भोजन योजना
- पूरक पोषण आहार कार्यक्रम
- कुटुंबकल्याण
- डॉ. अब्दुल कलाम अमृत आहार योजना
- स्व. गोपीनाथराव मुंडे शेतकरी अपघात विमा योजना
- मुख्यमंत्री ग्राम सडक योजना
- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर एकात्मिक आंतरजातीय विवाह योजना
- स्वच्छ महाराष्ट्र अभियान (नागरी)
- डॉ. श्यामाप्रसाद मुखर्जी जन-वन विकास योजना
- ठिबक तुषार संच पद्धतीचा अंतर्भाव असणारी केंद्र पुरस्कृत सूक्ष्म सिंचन योजना
- महावेध
- नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी प्रकल्प
- बळीराजा चेतना अभियान
- मुख्यमंत्री सौर कृषी वाहिनी योजना
- बाळासाहेब ठाकरे शहीद सन्मान योजना
- बाळासाहेब ठाकरे स्मृती मातोश्री ग्रामपंचायत बांधणी योजना
- माझी कन्या भाग्यश्री (सुधारित)
- उन्नत शेती, समृद्ध शेतकरी अभियान

- शामराव पेजे आर्थिक विकास महामंडळ
- अटल सौर कृषी पंप योजना
- राजे यशवंतराव होळकर महामेष योजना
- सुमतीबाई सुकळीकर उद्योगिनी महिला सक्षमीकरण योजना
- अस्मिता योजना
- छत्रपती शिवाजी महाराज शेतकरी सन्मान योजना
- शरद शतम आरोग्य कवच विमा योजना
- मीनाताई ठाकरे ग्रामीण पाणी साठवण योजना
- संत भगवानबाबा वसतिगृह योजना
- महासमृद्धी महिला सक्षमीकरण अभियान
- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर जीवन प्रकाश योजना
- मुख्यमंत्री जलसंवर्धन कार्यक्रम
- प्रधानमंत्री गरीब कल्याण पॅकेज विमा योजना
- स्वर्गीय बाळासाहेब ठाकरे रस्ते अपघात विमा योजना
- महाराष्ट्र इलेक्ट्रिक वाहन धोरण, २०२१

१६. पंचायतराज व नागरी

स्थानिक स्वराज्य संस्था

२१६

- महत्वाच्या नोंदी

पंचायतराज

- ग्रामपंचायत
- पंचायत समिती
- जिल्हा परिषद
- महत्वाच्या टीपा

नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्था

- महानगरपालिका
- नगरपालिका/नगरपरिषद
- नगरपंचायत

१७. ग्रामीण भागातील मुलकी व पोलीस प्रशासन

३०४

- प्रशासकीय रचना
- पोलीस पाटील
- कोतवाल
- तलाठी
- तहसीलदार
- जिल्हाधिकारी
- ग्रामीण पोलीस संरचना

पोलीस संयंत्रणा

- महाराष्ट्रातील ग्रामीण पोलीस परीक्षेत्रे

- काही विषय व त्यांची शास्त्रीय नावे
- काही महत्त्वाचे शोध व शास्त्रज्ञ
- काही वैज्ञानिक उपकरणे
- दशमान परिमाणे
- कालबाह्य ब्रिटिश परिमाणे
- दशमान पद्धतीच्या परिमाणांचे ब्रिटिश पद्धतीत रूपांतर
- ब्रिटिश पद्धतीच्या परिमाणांचे दशमान पद्धतीत रूपांतर
- विद्युत्मापन-परिमाण, उपकरण
- काही महत्त्वाची मूलद्रव्ये व संज्ञा
- काही संयुगे, शास्त्रीय व व्यावहारिक नावे
- काही महत्त्वाची उत्प्रेरके
- काही संमिश्रे व त्यांतील घटक
- दर्शक व परिणाम
- उत्पादक, प्राथमिक भक्षक, द्वितीय भक्षक व विघटक
- सहजीवन, परजीवन
- वनस्पतींचे वर्गीकरण
- बीजांकुरणाचे प्रकार
- मूळ/खोड/पाने/परागसिंचन
- खते
- प्राण्यांचे वर्गीकरण
- अन्नाचे घटक

- भारतरत्न सन्मान
- पद्म पुरस्कार-२०२२
- शौर्यपदके (शत्रूशी लढताना दाखविलेले शौर्य)
- इतर शौर्यपदके
- राष्ट्रीय स्तरावरील अन्य पुरस्कार
  - भारतीय ज्ञानपीठ पुरस्कार
  - दादासाहेब फाळके पुरस्कार
  - ६८ वे राष्ट्रीय चित्रपट पुरस्कार २०२० (घोषणा : जुलै, २०२२)
  - ६७ वे फिल्मफेअर पुरस्कार २०२२
  - राष्ट्रीय पंचायत पुरस्कार २०२२
  - राष्ट्रीय एकात्मतेचा इंदिरा गांधी पुरस्कार
  - राजीव गांधी राष्ट्रीय सद्भावना पुरस्कार

- राजीव गांधी मानवसेवा पुरस्कार
- पंडित भीमसेन जोशी पुरस्कार
- व्यास सन्मान
- सरस्वती सन्मान
- चमेलीदेवी जैन पुरस्कार
- जी. डी. बिर्ला पुरस्कार
- साहित्य अकादमी पुरस्कार
- मूर्तिदेवी पुरस्कार
- शांतिस्वरूप भटनागर पुरस्कार
- राज्यस्तरीय पुरस्कार
  - ५६ वे महाराष्ट्र राज्य मराठी चित्रपट पुरस्कार-२०१९
  - लोकमान्य टिळक पुरस्कार
  - गानसम्राज्ञी लता मंगेशकर पुरस्कार
  - जनस्थान पुरस्कार
  - राजर्षी शाहू सन्मान पुरस्कार
  - महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार
  - नटवर्य प्रभाकर पणशीकर रंगभूमी जीवनगौरव पुरस्कार
  - संगीताचार्य अण्णासाहेब किर्लोस्कर संगीत रंगभूमी जीवनगौरव पुरस्कार
  - विष्णुदास भावे गौरव पदक
  - बाळशास्त्री जांभेकर पुरस्कार
- आंतरराष्ट्रीय सन्मान/पुरस्कार
  - नोबेल पारितोषिक
  - कलिंग पारितोषिक
  - रॅमन मॅगसेसे पुरस्कार २०२२
  - इंदिरा गांधी आंतरराष्ट्रीय शांतता पुरस्कार
  - गांधी शांतता पुरस्कार
  - पुलित्झर पारितोषिके
  - बुकर पारितोषिक
  - आंतरराष्ट्रीय बुकर पारितोषिक
  - ऑस्कर पुरस्कार २०२२
  - चौसष्टाव्या ग्रॅमी पुरस्कार, २०२२
  - आयफा पुरस्कार २०२२
  - बाफ्टा पुरस्कार २०२२
  - मिसेस वर्ल्ड, मिस युनिव्हर्स, मिस वर्ल्ड व मिस अर्थ
  - ग्रीन ऑस्कर पुरस्कार
  - चॅम्पियन ऑफ द अर्थ- जीवनगौरव पुरस्कार
- हे लक्षात ठेवा!

- फिफा विश्वचषक फुटबॉल स्पर्धा २०२२
- राष्ट्रकुल क्रीडा स्पर्धा २०२२ : भारत पदकतालिकेत चौथ्या स्थानावर
- आशियाई अंडर-२० कुस्ती चॅम्पियनशिप २०२२
- आयपीएल २०२२ : गुजरात टायटन्स विजेते
- २०२६ च्या राष्ट्रकुल स्पर्धेचे यजमानपद : व्हिक्टोरिया
- महाराष्ट्र केसरी २०२२ चा मानकरी : पृथ्वीराज पाटील
- महिला विश्वचषक क्रिकेट स्पर्धा : २०२२
- महान क्रिकेटपटू शेन वॉर्न याचे निधन
- स्विस ओपन - २०२२ : पी. व्ही. सिंधू विजयी
- आंतरराष्ट्रीय एकदिवशीय क्रिकेटमध्ये २५० बळी घेणारी पहिली महिला गोलंदाज : झुलन गोस्वामी
- स्मृती मंधाना आयसीसीची 'सर्वोत्तम महिला क्रिकेटपटू'
- राष्ट्रीय क्रीडा पुरस्कार २०२२
  - मेजर ध्यानचंद खेलरत्न पुरस्कार
  - अर्जुन पुरस्कार
  - उत्कृष्ट क्रीडा प्रशिक्षकांसाठीचा द्रोणाचार्य पुरस्कार
  - राष्ट्रीय खेल प्रोत्साहन पुरस्कार
  - मौलाना अबुल कलाम आझाद करंडक
- विश्वचषक फुटबॉल स्पर्धा
- ग्रॅंडस्लॅम खुल्या टेनिस स्पर्धा
- आयसीसी वार्षिक पुरस्कार-२०२१
- रणजी करंडक क्रिकेट स्पर्धा
- ट्वेंटी-२० विश्वचषक क्रिकेट स्पर्धा (पुरुष)
- विश्वचषक हॉकी स्पर्धा (पुरुष)
- बत्तिसावी ऑलिंपिक क्रीडा स्पर्धा २०२०
- ऑलिंपिक स्पर्धा व ठिकाणे
- महत्वाची माहिती
- हे लक्षात ठेवा!
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

केंद्रीय अर्थसंकल्प २०२२-२३

- वित्तीय व्यवस्थापन
- अर्थसंकल्पातील महत्वाच्या तरतुदी
- महत्वाची ध्येये
- ठळक वैशिष्ट्ये
- समावेशक विकास
- करविषयक तरतुदी

महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी २०२१-२२

- ठळक वैशिष्ट्ये
- सन २०२०-२१ करिता निवडक राज्यांचे दरडोई उत्पन्न
- संयुक्त राष्ट्रांचा वर्ल्ड इकॉनॉमिक सिच्युएशन अँड प्रॉस्पेक्ट्स - २०२२ अहवालानुसार सन २०२१ करिता जागतिक स्थूल उत्पादन व देशांतर्गत उत्पन्नातील वाढ
- सन २०३० पर्यंत भारत जगातील तिसऱ्या क्रमांकाची ग्राहक बाजारपेठ होणार....
- उद्योगसुलभता निर्देशांक
- जागतिक विकास निर्देशक - २०२२
- मानव विकास अहवाल - २०२१/२०२२
- इकॉनॉमिक फ्रीडम इंडेक्स - २०२२
- जागतिक कल्पकता निर्देशांक (Global Innovation Index) - २०२२
- शाश्वत विकास निर्देशांक : २०२२
- फॉर्च्यून ५०० मधील भारतीय कंपन्यांची यादी : २०२२
- पंधरावा वित्त आयोग
- नीती आयोगाने घेतली नियोजन आयोगाची जागा
- आर्थिक नियोजन
- पंचवार्षिक योजना
- पंचवार्षिक योजनांची वैशिष्ट्ये
- किमान आधारभूत किमती
- प्रधानमंत्री किसान ऊर्जा व उत्थान महा-अभियान (पीएम कुसुम)
- प्रधानमंत्री किसान सन्मान निधी योजना
- बँकांचे राष्ट्रीयीकरण
- हे लक्षात ठेवा!

- बाविसावी शांघाय सहकार्य शिखर परिषद २०२२
- अखिल भारतीय मराठी संत साहित्य संमेलन
- हेन्ले पासपोर्ट इंडेक्स २०२२
- ग्लोबल जेंडर गॅप रिपोर्ट २०२२
- ग्लोबल लिव्हेबिलिटी इंडेक्स २०२२
- भारतीय नवोन्मेष निर्देशांक २०२१
- निर्यातविषयक सज्जता निर्देशांक २०२१
- १५ वे अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलन २०२२
- विधानसभा निवडणुका २०२२
- 'बिमस्टेक'ची पाचवी शिखर परिषद २०२२
- जागतिक आनंद अहवाल २०२२
- जागतिक शांतता निर्देशांक : २०२२
- जगातील प्रभावशाली महिला : २०२२
- जागतिक भूक निर्देशांक : २०२२
- करप्शन पर्सेप्शन इंडेक्समध्ये भारत ४० व्या स्थानावर
- १०८ वी भारतीय विज्ञान परिषद
- संयुक्त राष्ट्रांची २७ वी हवामानबदल परिषद (COP 27)
- भारताची सरगम कौशल बनली 'मिसेस वर्ल्ड २०२२'
- सिनी शेट्टी बनली 'मिस इंडिया, २०२२'
- भारताची हरनाज कौर संधू 'मिस युनिव्हर्स'...
- मिस वर्ल्ड २०२१
- पहिला लता दीनानाथ मंगेशकर पुरस्कार- पंतप्रधान नरेंद्र मोदी मानकरी
- जेएनयूच्या पहिल्या महिला कुलगुरू : शांतिश्री पंडित
- IQAir-2021 चा जागतिक वायू गुणवत्ता अहवाल- दिल्ली जगातील सर्वात प्रदूषित राजधानी
- क्वाड परिषद २०२१
- पहिले विश्व मराठी ऑनलाइन साहित्य संमेलन २०२१

- शाश्वत विकास लक्ष्य भारत निर्देशांक-२०२०-२१
- न्यायमूर्ती रंजना प्रकाश देसाई परिसीमन आयोग
- इचलकरंजी- अठ्ठाविसावी महानगरपालिका
- राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२०
- जम्मू आणि काश्मीर व लडाख
- दादरा आणि नगर-हवेली व दमण आणि दीव (संघराज्य प्रदेशांचे विलीनीकरण) अधिनियम, २०१९
- 'कोविड-१९' एक अकल्पित संकट
- कोविड - १९ वरील लस
- राष्ट्रीय मागासवर्ग आयोग
- नागरिकत्व (सुधारणा) अधिनियम, २०१९
- ऑकस (AUKUS) समूह
- रशिया-युक्रेन युद्ध
- दिवंगत मान्यवर
- जगातील काही महत्वाची स्थळे
- काही प्रकाशझोतातील पुस्तके
- भारतातील पहिले...
- युनेस्कोच्या जागतिक वारसा यादीत असणारी

भारतातील स्थळे

- भौगोलिक मानांकने
- हे लक्षात ठेवा!
- महत्वाचे राष्ट्रप्रमुख
- विविध आंतरराष्ट्रीय संघटनांचे प्रमुख/पदस्थ
- केंद्रीय मंत्रिमंडळ
- सैन्यदलातील उच्चपदस्थ

राष्ट्रीय स्तरावरील उच्चपदस्थ

- केंद्रीय उच्चपदस्थ
- विविध आयोग, मंडळे, बँका व संस्थांचे

प्रमुख

- घटकराज्यांचे राज्यपाल व मुख्यमंत्री
- संघराज्य प्रदेशांचे उपराज्यपाल/प्रशासक
- संघराज्य प्रदेशांचे मुख्यमंत्री
- महाराष्ट्राचे मंत्रिमंडळ

राज्यस्तरीय उच्चपदस्थ

- महाराष्ट्रातील उच्चपदस्थ

विविध जिल्ह्यांचे पालकमंत्री	
देवेंद्र फडणवीस	नागपूर, वर्धा, अमरावती, अकोला, भंडारा, गडचिरोली
राधाकृष्ण विखे पाटील	अहमदनगर, सोलापूर
सुधीर मुनगंटीवार	चंद्रपूर, गोंदिया
चंद्रकांत दादा पाटील	पुणे
विजयकुमार गावित	नंदुरबार
गिरीश महाजन	धुळे, लातूर, नांदेड
गुलाबराव पाटील	बुलढाणा, जळगाव
दादा भुसे	नाशिक
संजय राठोड	यवतमाळ, वाशिम
सुरेश खाडे	सांगली
संदिपान भुमरे	औरंगाबाद (छत्रपती संभाजीनगर)
उदय सामंत	रत्नागिरी, रायगड
तानाजी सावंत	परभणी, उस्मानाबाद (धाराशिव)
रवींद्र चव्हाण	पालघर, सिंधुदुर्ग
अब्दुल सत्तार	हिंगोली
दीपक केसरकर	मुंबई शहर, कोल्हापूर
अतुल सावे	जालना, बीड
शंभूराज देसाई	सातारा, ठाणे
मंगलप्रभात लोढा	मुंबई उपनगर
संपूर्ण पोलीस कॉन्स्टेबल, के'सागर या पुस्तकातून उद्धृत	

पर्यायोक्त अलंकार

जेव्हा एखादी गोष्ट सरळ शब्दांत न सांगता आडवळणाने सांगितली जाते, तेव्हा 'पर्यायोक्त' अलंकार निर्माण होतो. या अलंकाराची काही उदाहरणे पुढे दिली आहेत—

- (१) दहा वर्षेकॉलेजात शिकतोय मी महाराजा!
(दरवर्षी नापास होतोय!)
- (२) अन्यायाचा प्रतिकार करता करता तो अमर झाला. (मारला गेला.)
- (३) सध्या बबन्या माहेरी आहे.
(तुरुंगात आहे.)

संपूर्ण मराठी (के'सागर) या पुस्तकातून उद्धृत

मराठीतील आत्मचरित्रे	
मराठीतील काही प्रसिद्ध आत्मचरित्रे व आत्म-कथनात्मक साहित्यकृती पुढीलप्रमाणे—	
आत्मचरित्र	लेखक
स्मृतिचित्रे	लक्ष्मीबाई टिळक
गतगोष्टी	न. चिं. केळकर
अरुणोदय	बाबा पद्मनजी
सांजवात	आनंदीबाई शिर्के
एक झाड दोन पक्षी	विश्राम बेडेकर
सांगत्ये ऐका	हंसा वाडकर
जेव्हा माणूस जागा होतो	गोदावरी परुळेकर
तराळ अंतराळ	शंकरराव खरात
उपरा	लक्ष्मण माने
संपूर्ण मराठी (के'सागर) या पुस्तकातून उद्धृत	

विरोधाभास अलंकार

ज्या वेळी एखाद्या विधानात वरकरणी विरोधाभास दिसतो; पण वास्तविक तसा विरोध नसतो, अशा वेळी 'विरोधाभास' अलंकार होतो. खालील उदाहरणे पाहा—

- (१) स्वतःसाठी जगलास तर मेलास,
दुसऱ्यासाठी जगलास तरच जगलास।
- (२) मरणात खरोखर जग जगते,
अधिं मरण अमरणपण ये मग ते ॥
- (३) ऐसा गा मी ब्रह्म। विश्वाचा आधार।
खोलीस लाचार। हक्काचिया ॥

संपूर्ण मराठी (के'सागर) या पुस्तकातून उद्धृत

फारसी भाषेतून मराठीत आलेले शब्द

शहनाई, जलसा, मैफल, शाहीर, रियाज, दौत, शाई, खलिता, दफ्तर, कलम, लखोटा, गुजरान, निशान, सरकारी, अबकारी, जरतारी, कुमक, किताब, जाब, खासा, शफत, काफर, तनखा, अगर, खाविंद, कारभार, खुशामत, खुलासा, चाबूक, जबानी, जहागीर, तावदान, दरबार, दस्तूर.

संपूर्ण मराठी (के'सागर) या पुस्तकातून उद्धृत